

П.В. Єремєєв

ВЗАЄМИНИ СТАРООБРЯДНИЦТВА ТА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ХАРКІВЩИНІ В 20 – 30-Х РР. ХХ СТ.

Дана стаття являє собою результати аналізу взаємин старообрядців та радянської влади на Харківщині в 1920-х – 1930-х рр. Досліджується чисельність старообрядців Харківщини протягом цього періоду, особливості взаємовідносин старообрядництва і радянської влади порівняно з іншими релігійними групами. Показано посилення державного тиску на старообрядництво в 1930-х рр., шляхи збереження старообрядництва на Харківщині в нових умовах, міграції старообрядців та поява нових громад.

Ключові слова: старообрядці, радянська влада, Харківщина, антирелігійні гоніння.

Серед релігійних громад України суттєве місце посідають старообрядці. Проживаючи тут уже більше трьохсот років, старообрядці помітно впливали на господарське, соціальне, культурне життя краю.

Останнім часом в Україні активізувалося вивчення старообрядництва. Достатньо згадати роботи таких дослідників, як Ю. В. Волошин [4; 5; 6], С. В. Таранець [15], О. А. Прігарін [13; 14] та інших. Поступово зростає науковий інтерес і до старообрядництва Харківщини. Зараз над його вивченням активно працює О. Л. Черкашин [17]. Слід відзначити також дисертацію В. П. Потоцького «Релігійне сектантство Харківської губернії (1861 – 1917)», у якій, серед іншого, зібрана і проаналізована цінна інформація щодо історії старообрядництва Харківщини II пол. XIX – поч. XX ст. [12].

Проте в історії старообрядництва регіону залишається ще дуже багато білих плям. Деякі її періоди практично не вивчалися. Майже недослідженою залишається історія старообрядництва Харківщини в 20–30-х роках ХХ століття. Певна інформація з даного питання зустрічається в роботах харківських краєзнавців: С. Бучастой і О. Шевченко [3], А. Лейбфрейда та Ю. Полякової [9], Т. Безрукавої [1]. Проте ця інформація в основному носить уривчастий характер. В цілому наукова розробка даного питання практично відсутня.

Дане дослідження проведене на матеріалах Харківського державного архіву, а також усно-історичних інтерв'ю. Саме усні історії часто розкривають невідомі з письмових джерел факти, а також подають альтернативні щодо письмових джерел версії подій, особливо таких, як процес закриття церков, гоніння і способи старообрядців приховати свою віру з метою збереження релігії і традицій предків, методи пристосування до політики радянської влади і т.п. Для вивчення даної теми автор залучав матеріали власних інтерв'ю із старообрядцями Харківщини, а також інтерв'ю, проведені О. Л. Черкашиним. Принагідно висловлюємо подяку всім нашим респондентам, повний список яких наведено в кінці статті, а також О.Л. Черкашину за люб'язно надані ним інтерв'ю. Інтерв'ю проводилися в молитовних будинках та храмах старообрядців, а також у їхніх домівках. Всі інтерв'ю запи-

сані на цифрові аудіоносії та транскрибовані, і знаходяться в особистому архіві автора. В даній статті інтерв'ю цитуються в перекладі автора українською мовою, якомога ближче до тексту оригіналу.

Старообрядництво Харківщини має довгу історію. З'явившись на цих землях в кінці XVII сторіччя, до 1917 року воно поступово зайняло помітне місце серед інших конфесій губернії. За даними поліції, у 1911 році в Харківській губернії проживало 5996 старообрядців, а за місіонерськими даними в цей час старообрядництво Харківщини нараховувало 8474 віруючих [12, С. 285]. Слід зазначити, що ці дані є вкрай неточними в бік заниження [10].

Питання про старообрядництво Харківщини в період революції та Громадянської війни є одним з найбільш складних аспектів теми, що обумовлено вкрай вузькою джерельною базою з цього питання. За попередніми даними, старообрядці Харківщини (принаймні, її сільських районів) відрізнялися певною інертністю щодо тих подій. Відомі на сьогодні списки членів старообрядницьких общин Харківщини, анкети старообрядницького духовенства регіону (з відомостями про суспільне і службове положення з 1914 року) свідчать, що абсолютна більшість представників цієї конфесії не брала активної участі в Громадянській війні [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 961. – Арк. 1 – 3, 5, 99; Спр. 1089. – Арк. 30 – 31; Спр. 1090. – Арк. 107–108, 169–172; Спр. 1091. – Арк. 184].

Після перемоги радянської влади на Харківщині в історії старообрядництва регіону починається новий період. Точно визначити кількість старообрядців регіону на початок 1920-х рр., на нашу думку, навряд чи можливо. У процесі дослідження офіційної статистики тих часів ми виявили значні розбіжності у різних свідченнях про чисельність старообрядницьких общин на Харківщині, та й про саму їхню наявність.

Так, 9 травня 1924 року протокол загальних зборів членів старообрядницької общини с. Уди зазначає, що на зборах були присутні 132 члени общини зі 173 [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 961. – Арк. 33]. Тобто, загальна кількість зареєстрованих старообрядців на 9 травня 1924 р. складала 173 особи. Однак, вже 3 грудня 1924 р. в селі Уди було офіційно зареєстровано 223 старообрядця: 121 чоловік та 112 жінок [7. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 1–3]. В 1925 р. згідно офіційних даних община вже нараховувала 182 чоловіка та 193 жінки – загалом 375 чоловік [7. – Ф. Р-203. – Оп. 2. – Спр. 2404. – Арк. 69]. Але, 6 травня 1925 р. в Удах було зареєстровано 198 старообрядців: 99 чоловіків та 99 жінок [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 961. – Арк. 51–53]. Таким чином, за два роки історії Удянської общини маємо чотири офіційні відомості про чисельність її парафіян. Ще раз приведемо ці цифри поряд: 173, 223, 375, 198. Як бачимо, цифри явно не сходяться між собою.

Аналіз та співставлення офіційних відомостей про інші старообрядницькі общини Харківщини показує подібну картину. Так, в селі Гуріїв Козачок у 1924 р. був зареєстрований 261 старообрядець [7. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 1, 4], а в 1925 р. – 373 [7. – Ф. Р-203. – Оп. 2. – Спр. № 2404. – Арк. 81]; в селі Старо-Покровське в 1925 р. згідно одних документів проживало 12 старовірів [7. – Ф. Р-536. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 78], а згідно інших – 30 [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 313. – Арк. 54].

В селі Борова в 1925 році згідно одного перепису було зареєстровано 789 старообрядців [7. – Ф. Р-203. – Оп. 2. – Спр. 2404. – Арк. 11], а згідно іншого – 415 [7. – Ф.

Р-845. – Оп. 2. – Спр. 126. – Арк. 11]. А в 1926 році «Доповідь про роботу Адміністративного відділу Зміївського РВК (райвиконкому – прим. автора)» свідчить про проживання в селі Борова 423 старообрядців [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 408. – Арк. 14]. Як бачимо, і тут офіційні дані не узгоджуються між собою.

Крім того, офіційні дані явно суперечать матеріалам усної історії. З інтерв'ю нам стало відомо, що низку сільських общин не було зареєстровано. Так, за спогадами старовірів, старообрядницькі общини були в селах Ольховатка, Шевяковка та Введенка [26, 27]. Однак у жодному офіційному документі вони не зареєстровані.

Не співпадають зі спогадами очевидців і офіційні дані про кількість парафіян у зареєстрованих общинах. Так, за спогадами жителів Борової, в селі «староверов умного било – може 1500 человек, а можа і больше» [26]. А найбільше старообрядців в Боровій було зареєстровано в 1925 році – 789 віруючих, що вже значалося вище. Звичайно, на спогади також не можна абсолютно покладатися, особливо при перевірці статистичних даних. Тут дуже імовірна неточність в кількісній оцінці, можлива також помилка в хронологічній прив'язці спогадів. Однак поряд з неузгодженнями у самих письмових джерелах, згадки очевидців є додатковим свідченням неточності офіційної статистики. Цікаво зазначити, що у відомості про кількість релігійних общин та їх членів по Україні на 1 лютого 1925 р. по Харкову та Харківській губернії не наведено жодної старообрядницької общини [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 411. – Арк. 20].

У чому причина такої недостовірності? На нашу думку, це пояснюється низкою чинників. Давалася взнаки недосконала робота статистичних органів. До того ж, довга громадянська війна, руйнування в країні призвели до значного погіршення їх роботи, що не могла бути повністю відновлена до середини 20-х. Крім того, хоча більшовики офіційно проголошували свободу совісті, в реальності старообрядництво піддавалося досить сильним утискам, про що буде докладніше сказано нижче. В результаті, як і в імперський період, старообрядцям було не вигідно афішувати свою релігійність. Ще однією дуже важливою причиною, що вела до суттєвого применшення кількості старообрядців в офіційних звітах, було те, що за радянським законодавством діти та неповнолітні віком до 18 років не могли бути членами релігійних громад, в тому числі і старообрядницьких [8. – С. 113; 7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 1078. – Арк. 2]. Тому вони не реєструвалися як старообрядці. В поіменних списках старообрядницьких общин Харківщини зазначені тільки особи, старші за 18 років [7. – Ф. № Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 1–3].

В результаті є неможливим точно визначити кількість старообрядців на Харківщині в досліджуваній період. Однак треба скласти хоч приблизне уявлення про їх чисельність. На думку автора, для цього при співставленні різних офіційних відомостей і при виявленні розбіжності в них слід брати до уваги ті джерела, в яких вказана більша кількість старовірів. Офіційна статистика могла не враховувати частини старовірів, однак приписати неіснуючих парафіян вона не могла, адже поіменні списки общин щорічно представлялися у відділ Управління Харківського губвиконкому. Можна було когось не записати, однак вигадати неіснуючих парафіян було складно. Крім того, як вже зазначалося вище, співставлення офіційних даних з усними джерелами вказує, що статистика була явно занижена (навіть якщо брати найбільші дані). Однак, лише за усно-історичними джерелами скласти цілісну картину щодо кількості

старовірів протягом того періоду також неможливо. Тому ми орієнтуємося на писемні джерела, маючи на увазі, що при цьому визначається нижня межа можливої кількості старовірів, по принципу «не менше».

Отже, в 20-ті рр. старообрядницькі общини існували в містах Харків (100 парафіян) [7. – Ф. № Р-845. – Оп. 2. – Спр. 1078. – Арк. 25], Чугуїв (57), в селах Уди (375), Гур'їв Козачок (373), Козача Лопань (350), Зарожне (50), Борова (789) [7. – Ф. № Р-203. – Оп. 2. – Спр. 2404. – Арк. 11, 22, 69, 81, 82]. Старообрядці були також зареєстровані в селах Осинівка (160), Ново-Покровське (19), Коробочкіно (47), Гракове (45), Старо-Покровське (30) [7. – Ф. № Р-845. – Оп. 2. – Спр. 313. – Арк. 54, 62 – 70], при Корочовській (43) та Євдоківській (43) сільрадах [7. – Ф. № Р-845. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 76 - 78], в Дементьєвській волості (3 двори) [7. – Ф. № Р-92. – Оп. 1. – Спр. 328. – Арк. 26]. Крім того, в Будянській волості в 1921 році було зафіксоване існування старообрядницької Пророко-Іллінської церкви [7. – Ф. № Р-92. – Оп. 1. – Спр. 528. – Арк. 5]. При цьому кількість її парафіян ніде не зазначається. Без зазначення кількості парафіян була зареєстрована також община в с. Тернова. В слободі Осинівка (окраїна Чугуєва) існував Чугуївський монастир Поморської згоди [3, с. 139]. Як вже зазначалося, за спогадами самих старообрядців, общини існували також в селах Введенка, Шевяковка, Ольховатка.

Якщо скласти кількість лише зареєстрованих старообрядців, виходить 2482 осіб. При цьому не враховувалися общини Будянської волості, сіл Тернова, Ольховатка, Шевяковка, Введенка про чисельність яких писемні джерела не говорять. Але можна сказати, що в 20-ті рр. на Харківщині було не менше 2482 старообрядців. Враховуючи зазначений вище факт, що в селі Борова було зареєстровано за різними даними від 415 до 789 старообрядців, а за спогадами очевидців в цей період старовірів було близько 1500 осіб, можна припустити, що офіційна статистика суттєво знижала кількість старовірів.

У конфесійному відношенні старообрядці Харківщини в зазначений період належали до Поморської та Білокриницької згод. Існувала також Єдиновірницька церква в Харкові [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 1065. – Арк. 7].

Після перемоги радянської влади на Харківщині, старообрядництво регіону, як і всього Радянського Союзу, опинилося у досить важкому становищі. Репресивна політика стосовно підприємців та заможних шарів населення загалом, експропріації призвели до різкого падіння доходів старообрядницьких організацій. Так, ще в 1918 році на Харківщині був націоналізований Будянський фаянсовий завод, що належав старообрядцям, нащадкам видатного древлеправославного промисловця М. С. Кузнецова [1, с. 49]. Однак, основну масу старообрядців Харківської губернії складали селяни-середняки, які мали тільки початкову освіту [7. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 1–10; Спр. 25. – Арк. 1–13].

З 1920 – 1921 рр. почалася націоналізація церков та церковного майна. Кожна община мала прийняти стандартний статут та отримати в безоплатне користування майно, що містилося у ньому. Парафіяни мали зі своїх коштів проводити оплату поточних витрат (пов'язаних з утриманням прийнятого ними за договором приміщення й культових речей у ньому, як то ремонту, страхування), а також виплату місцевих зборів, не вдаючись для цього до жодних обов'язкових внесків. За недбале ставлення, зловживання та розтрата уряд міг забрати в общини храм та все майно в ньому.

Для періодичної перевірки парафіяни зобов'язувалися за першою вимогою допускати представників місцевих виконкомів до храмів у час, вільний від богослужіння. Щорічно до відповідних органів повинні були подаватися поіменні списки членів общини й опис майна [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 961. – Арк. 21 – 22]. Заяву з проханням заключити договір та отримати в безкоштовне користування храм мали підписати 20 членів общини [8, с. 78].

Ми провели порівняльний аналіз кількох статутів, зокрема, Удянської старообрядницької общини с. Уди та новообрядницьких общин при Невській церкві в Харкові, а також при Різдово-Богородицькій церкві села Дергачі; ці статuti виявилися по суті ідентичними [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 961. – Арк. 47–48; Спр. 831. – Арк. 2; 27. – Арк. 4–5]. Новообрядці мали ті ж самі права і обов'язки, що і старообрядці. Ця ситуація суттєво відрізняється від дореволюційної, коли Російська Православна Церква мала різноманітні офіційні та неофіційні привілеї.

У 1925 та 1930 роках у зв'язку зі змінами в адміністративному устрої УСРР старообрядницьким общинам довелося перереєструвати свої статuti [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 819. – Арк. 28]. При цьому часто траплялися порушення законодавства, зокрема, здійснювалися незаконні збори зі старообрядців, що знайшло відображення навіть в офіційних документах. Щоправда, слід відзначити, що НКВС прореагувало на найзначніші порушення, і в циркулярі №5 заборонило під час перереєстрації релігійних общин стягувати з них будь-які незаконні збори [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 1045. – Арк. 117].

Були і випадки прямих гонінь на старообрядництво. Так, в 1921 році в Чугуївському монастирі Поморської згоди були здійснені обшук і вилучення цінностей, накопичених за багато років [3, с. 139].

Однак слід зазначити, що до кінця 1929 року репресії були незначними порівняно з наступним періодом 1930-х рр. Одним з важливих чинників тут було те, що радянська влада на місцях ще не достатньо закріпилася і часто була не надто ефективною. Так, доповідь інструктора організаційної частини Харківського облвиконкому з обстеження Борівської сільради (в межах якої жила велика кількість старообрядців) прямо говорить, що радянська влада тут слабка, малоефективна і не має великого впливу на населення. Торкаючись релігійної ситуації в с. Борова, доповідь зазначає, що «...впливати на старовірів ... дуже важко» [7. – Ф. Р-845. – Оп. 3. – Спр. 46. – Арк. 49, 50].

Та й старообрядці Харківщини не проявляли особливих антирадянських настроїв. Серед непорозумінь, що виникали в досліджуваній період на Харківщині між старообрядцями та радянською владою, можна виділити один випадок: відмова старообрядців села Борова віддати своїх дітей до школи [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 408. – Арк. 58 – 59]. Однак цей випадок не перетворився на масову тенденцію [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 408. – Арк. 192].

В цілому, як зазначають офіційні документи, старообрядці Харківщини загалом антирадянської діяльності не вели та відповідними настроями не відзначалися [7. – Ф. Р-90. – Оп. 1. – Спр. 553. – Арк. 12]. Це не давало радянській владі приводу для тотальних гонінь. Крім того, вважалося, що старообрядництво «раніше за інших засуджене на вмирання» [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 411. – Арк. 12]. Тому його не

розглядали як серйозного ідеологічного супротивника, а отже й серйозної уваги на даному етапі йому не приділялося.

Ще однією причиною відсутності жорсткої конфронтації між старообрядцями та радянською владою на Харківщині було те, що радянська влада до кінця 20-х років досить толерантно відносилася до сектантів, які вважалися релігійними групами, що перебували в опозиції щодо царського режиму [2, с. 14]. До сектантів зараховували і старообрядців. Вважаючи найнебезпечнішим релігійним супротивником Російську православну церкву на чолі з новообраним патріархом Тихоном, радянські власті не перешкоджали виникненню релігійних груп, що підривали вплив існуючої церкви.

Наприкінці 20-х – у 30-х роках ХХ ст. становище старообрядців значно погіршилося. Починається масове закриття старообрядницьких церков та каплиць. У 1929 році був закритий Чугувівський монастир Поморської згоди [7. – Ф. Р-3858. – Оп. 3. – Спр. 433. – Арк. 6]. У 1930 році було закрито старообрядницьку церкву Білокриницької згоди по Ярославській вулиці в м. Харкові [7. – Ф. Р-845. – Оп. 3. – Спр. 3026. – Арк. 104 – 105; Ф. Р-3858. – Оп. 3. – Спр. 1065а. – Арк. 362]. У колишній церкві було влаштовано музей радянської міліції та розшуку. У тому ж році була закрита Єдиновірницька церква в Харкові [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 1065. – Арк. 7].

У 1933 році була закрита каплиця старообрядців Поморської згоди в селі Борова, а в будівлі каплиці була влаштована школа [20]. Тоді ж була зруйнована старообрядницька церква в селі Ольховатка [23].

Влада на місцях намагалася якнайшвидше викоринити «релігійний дурман». При цьому її дії були настільки масовими та брутальними, що НКВС було навіть змушене іноді ставати на заваді, щоб не допустити повної дискредитації радянської влади. Так, 27 червня 1929 року таємний циркуляр НКВС до всіх голів окружних адміністративних відділів зауважує: *«В часи першотравневих свят... слід відзначити як негативне явище випадки безпідставного, свавільного закриття на місцях молитовних будинків. Адміністративна НКВС категорично пропонує Вам взяти всіх заходів щодо попередження випадків свавільного закриття молитовних будинків...»* [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 609. – Арк. 19]. Важливо зазначити, що на циркулярі стоїть гриф «цілком таємно». Отже, його прийняття не було показовим актом, і передбачалося реальне виконання циркуляру. Однак, незважаючи на це, старообрядництво Харківщини продовжило піддаватися утискам.

Протягом досліджуваного періоду на Харківщині, як і на всій території Радянського Союзу, набирають силу гоніння на старообрядницьке духовенство. Служителів церков регулярно викликали в органи міліції для бесід та здійснення морального тиску. Так, Лукашина Євдокія Макарівна згадує: *«Павла Антоновича тягали по міліції постійно та дуже сильно»* [21]. Але це було ще не найгіршим варіантом. Влада фізично знищувала старообрядницьке духовенство. Галина Гуріївна Шевякова розповідає: *«... У нас в селах, ось в Ольховатці багатьох людей замучили. Попів, настояників. Замучили тому, що вони були старообрядці... У нас в Ольховатці замучили наставника старообрядницького. І ось розповідали, ... що його водили по всім селам, показували, як звіра якогось, раз він старообрядець, показували ніби поганій він... І замучили його, село в нас Хатне, від Ольховатки кілометрів вісім, і ось там його замучили, там він і помер»* [27].

Був репресований і священник Харківської Успенської старообрядницької общини Гусяков Федір Михайлович [22]. У 1937 році був заарештований і розстріляний єпископ Київсько-Вінницької єпархії Білокриницької згоди Рафаїл (Воропаєв), який походив зі спадкових старообрядців села Ново-Миколаївка Харківської області [11, с. 47].

Під час Великого терору переслідування старообрядців досягли такої сили, що С. В. Таранець порівняв їх із гоніннями другої половини XVII століття [15, с. 47].

Через факти таких гонінь зрозумілими стають спроби деяких представників старообрядницького духовенства на Харківщині приховати, або, принаймні, не демонструвати виразно свою конфесійну приналежність. Наведемо один з таких випадків, про який дізнаємося з Відомостей про службовців культу Зміївського Району Харківської області від 14 травня [7. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 1043. – Арк. 17–20]. Рік складання відомостей на документі чомусь не позначений, але оскільки Харківська область була створена 27 лютого 1932 року [16, с. 42], то досліджуваний документ явно не міг бути прийнятий до зазначеної дати. Згідно Відомостей, серед інших в с. Борова були зареєстровані черниці Тулінова Любов Іванівна та Михальчук Федосія Гаврилівна, а в селі Тернова – наставник Григорій Сидоров. При цьому в графі «Якої течії дотримується або якого єпископа визнає» всі вони зазначають: «нікому». Судячи з усього, вищезазначені особи були старообрядцями Поморської згоди. Про це свідчить ряд непрямих доказів. По-перше, в селах Борова і Тернова старообрядництво було досить розповсюджено. Доповідь з обстеження Боровської сільради говорить, що населення с. Борова в релігійному відношенні ділиться на православних і старовірів [7. – Ф. Р-845. – Оп. 3. – Спр. 46. – Арк. 23]. Якщо б зазначені служителі належали до православних-новообрядців, вони би зазначили єпископа. А Поморська згода якраз єпископів і не має. По-друге, «наставник» – це специфічна посада саме у старообрядців-безпопівців.

Постає питання, яка причина спонукала так приховувати свою конфесійну приналежність, тобто прямо не записуватися старообрядцями. Точно відповісти на це питання неможливо, однак можна припустити, що старообрядці намагалися не повертати до себе зайвої уваги, сподіваючись уникнути репресій.

Говорячи про репресії більшовиків проти старообрядців, не можна не згадати надруковану в 2002 році в журналі «Вопросы истории» статтю кандидата історичних наук О. Л. Шахназарова «Більшовизм та старообрядництво» [18]. Дослідник вважає старообрядців основною рушійною силою Революції 1917 року. А після Революції старообрядці, на думку О. Л. Шахназарова, отримали величезний вплив на державу. Навіть перемогу Сталіна О. Л. Шахназаров пояснює впливом старовірів. Він пише: *«Коли експропріатори, на чолі атеїстом Л.Д. Бронштейном замахнулися ширше – стали закривати каплиці старовірів, їх молитовні будинки, вивозити давні ікони... Замахнувшись на старовірів, Троцький та його компанія підписали собі смертний вирок»* [18, с. 91]. Згадуючи, що М. С. Суслов походить з сім'ї старообрядців-спасівців, О. Л. Шахназаров зазначає: *«через 10 років після його смерті ... гадали, що він пристосуванець, що прийняв правила гри «тоталітарного суспільства». Ні, він їх не приймав, він їх диктував – разом з мільйоном своїх одновірців з інших згод, що стали службовцями рад знизу доверху, співробітниками ЧК, ДПУ, НКВС, партійцями від рядових до функціонерів вищого рівня. Саме вони ініціювали в 30-ті рр.*

гасло «загострення класової боротьби... Йосип Джугашвілі в цій історії грав роль пристосування, що трясеться за своє життя» [18, с. 92].

В світлі описаних вище гонінь на старообрядництво, подібні висловлювання виглядають більш ніж дивно. За О. Л. Шахназаровим, цілковито пронизана старообрядцями радянська влада, у зв'язку з антистарообрядницькими настроями Льва Троцького, скидає його та приводить до влади «слухняного» Сталіна. І після цього починається масові антистарообрядницькі репресії!

Факти з історії старообрядництва Харківщини не підтверджують інсинуації О.Л. Шахназарова про вплив старообрядництва на радянську владу в 30-х рр. Не підтверджують їх і незаперечні факти масових гонінь на старообрядництво в інших регіонах [11, 15].

Незважаючи на гоніння, старообрядництво на Харківщини збереглося. Після закриття храмів у старообрядців продовжувала проводитися служба у домівках парафіян або наставників. Таємно здійснювалися обряди [21, 23, 24, 25, 26].

Усні історії повідомляють про те, яким чином розкуркулення торкнулося і багатьох старообрядницьких родин Харківщини. Деякі села Харківщини, в яких мешкали старообрядці, суттєво постраждали під час Голодомору 1932 – 1933 рр. [24, 27]. В той же час, рятуючись від розкуркулення і репресій, багато старообрядців Курської області переселилися до Харкова, і їх нащадки нині складають значну частину Харківської общини попівців [22]. Індустріалізація призвела до переселення багатьох старообрядців з сільських общин у міста. Так, з 30-х років ХХ століття почався процес поступового формування общини Поморської згоди в місті Харкові [19].

Таким чином, до кінця 30-х років ХХ століття старообрядництво на Харківщині опинилося в надзвичайно складному становищі. Однак, влада не змогла повністю витіснити старообрядництво. В результаті, на момент початку Другої світової війни старообрядництво, незважаючи на великі втрати, збереглося.

Література

1. Безрукава Т.М. Буди – фаянсова столиця України: Красзнавчі замальовки, присвячені 350-річчю Харкова. – Х.: Борнео, 2005. – 52с.
2. Белоглазов Р.М. Політика радянської влади щодо релігійних конфесій у 1920-і роки (за матеріалами Кримської АСРР): Автореф. дис. канд. іст. наук. — Харків, 2001. — 19 с.
3. Бучастая С.И., Шевченко О.А. История старообрядчества в Чугуеве // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія та краєзнавство. – Харків: Курсор, 2005 – Число 3. – С. 136–140
4. Волошин Ю.В. Древлеправославні християни в Україні. З історії розселення // Людина і світ. – 2000. – №4(475). – С. 24–27
5. Волошин Ю.В. Міграція російських старовірів на територію Гетьманщини у світлі переписів першої половини ХVIIIст.// Київська старовина. – 2001. – №3 (339). – С. 130–162
6. Волошин Ю.В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у ХVIII ст. (історико-демографічний аспект). – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.

7. Державний архів Харківської області.
8. Законодавство про релігійні культу. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1973. – 264с.
9. Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю. Харьков от крепости до столицы. Харьков: Фолио, 1998 – 335с.
10. Мельников-Печерский П.И. Счисление раскольников. [<http://www.melnikovpecherskiy.org.ru>]
11. Мученический венец епископа Рафаила // Церковный календарь Русской Православной Старообрядческой церкви. – 2000. – С. 106 – 107
12. Потоцький В. П. Релігійне сектантство в Харківській губернії (1861 – 1917). Дис. канд. іст. наук – Харків, 2004. – 287 с.
13. Пригарин О. А. Відображення процесів формування осередку російських старообрядців на Дунаї в історичній пам'яті їхніх нащадків // Україна модерна. – 2007. – №11. – 59 – 84
14. Пригарин А.А. Старообрядцы в Одессе: Забытые факты истории // Старообрядничество Украины та Росії: минуле та сучасне. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: Державний комітет України у справах національностей та міграції, 2004. – С.21–29.
15. Таранец С.В. Старообрядчество Подолии. К.: Институт археографии и источниковедения, 2000. – 238с.
16. Тронько П.Т. История городов и сёл Украинской ССР. Харьковская область. К.: Институт истории Академии наук УССР, 1976. – 722с.
17. Черкашин А. Л. Старообрядцы Слобожанщины: условия переселения, быт и хозяйствование (на примере села Боровая Змиевского района Харьковской области) // Липоване. – 2005. – Выпуск II. – С. 65 – 68.
18. Шахназаров О.Л. Старообрядчество и большевизм // Вопросы истории. – 2002. – №4. – С. 72 – 97.

Респонденти

19. Анічина Прасковія Петрівна, 1946 р. нар. (інтерв'юер – П. Єремєєв)
20. Картавцев Павло Ісайович, 1928 р. нар. (інтерв'юер – О. Черкашин)
21. Лукашина Катерина Макарівна, 1918 р. нар. (інтерв'юер – О. Черкашин)
22. Савченко Емілія Іванівна, 1952 р. нар. (інтерв'юер – П. Єремєєв)
23. Ситнікова Євдокія Іванівна, 1921 р. нар. (інтерв'юер – О. Черкашин)
24. Харіна Лизавета Єгорівна, 1924 р. нар. (інтерв'юер – О. Черкашин)
25. Черкашина Євдокія Єфремівна, 1953 р. нар. (інтерв'юер – О. Черкашин)
26. Черкашина Єфросинія Сидорівна, 1926 р. нар. (інтерв'юер – О. Черкашин)
27. Шевякова Галина Гуріївна, 1942 р. нар. (інтерв'юер – П. Єремєєв)

П.В. Еремеев

Взаимоотношения старообрядчества и советской власти на Харьковщине в 20 – 30-е гг. XX в.

Данная статья представляет результаты анализа взаимоотношений старообрядцев и советской власти на Харьковщине в 1920 – 1930-х гг. Исследуется численность старообрядцев Харьковщины в течение этого периода, анализируются особенности взаимоотношений старообрядчества и советской власти сравнительно с другими религиозными группами. Показано усиление государственного давления на старообрядчество в 1930-е гг. Исследуются методы сохранения старообрядчества на Харьковщине в новых условиях. Описываются миграции старообрядцев и появление новых старообрядческих общин на протяжении этого периода.

Ключевые слова: старообрядцы, советская власть, Харьковщина, антирелигиозные гонения.

P.V. Yeremeev

The Mutual Relations Between the Old Believers and Soviet Authority in Kharkiv Region in 20 – 30th years of XXth Century.

This paper presents the results of an analysis of the mutual relations between the Old Believers and Soviet authority in Kharkiv region in the 1920 – 1930-s. The quantity of Old Believers of Kharkiv Region in this period is calculated and the peculiarities of the relations between the Old Belief and Soviet authority compare to other religious groups are analyzed. The intensification of the state pressure on the Old Belief in 1930-th years is shown. The methods of preservation of the Old Belief in Kharkiv region in the new conditions are explored. The migrations of Old Believers and the appearance of new communities of Old Believers during this period are described.

Key words: Old Believers, soviet power, Kharkiv region, repressions against the religion.